

LBRIIS

We know
books

ESTETICĂ ȘI TEOLOGIE

*Antologie și traduceri
de Al. Cistelecan*

E I K O N

București, 2024

Cuprins

Al. Cistelecan	
<i>Simple precizări</i>	7
Joseph Ratzinger	
<i>Criza culturilor</i>	11
<i>Epistola Sfintului Părinte Francisc despre rolul literaturii</i>	29
Romano Guardini	
<i>Portretul melancoliei</i>	51
Card. Tomáš Špidlík	
<i>Frumusețea va salva lumea</i>	83
<i>Despre estetică</i>	113
Andrea Dall'Asta s.j.	
<i>Arta și sacrul</i>	120
Giuseppina De Simone	
<i>Frumusețea – mărturisire a lui Dumnezeu</i>	139
John Navone s.j.	
<i>Valoarea artei creștine</i>	145
Giandomenico Mucci s.j.	
<i>Dumnezeu încă n-a murit</i>	160

<i>Uzul și abuzul de cuvînt</i>	175
<i>Melancolia în vremuri postmoderne</i>	187
Marko Ivan Rupnik	
<i>Ce artă pentru liturghie?</i>	199
Antonio Spadaro s.j.	
<i>Despre utilitatea literaturii</i>	211
<i>Rugăciunea poezilor</i>	220
Graham Greene	
<i>Civilizația creștină e în primejdie?</i>	236
<i>Paradoxurile creștinismului</i>	251
Italo Calvino	
<i>De ce să-i citim pe clasici</i>	261
Massimo Cacciari	
<i>Scurte inactualități despre studiul clasicilor</i>	271
Luciano Canfora	
<i>Probleme școlare</i>	281

Simple precizări

Biblia este și o Estetică. Și nu una discretă, aluzivă, doar implicită, ci una de-a binelea brutală și ostentativă. Ea conține cea mai teribilă – și terifică nu mai puțin! – propoziție de Poetică: „Întru’nceput era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Cuvîntul Dumnezeu era.” (*Sfînta Evanghelie după Ioan*, I, 1). Nicăieri puterea cuvîntului n-a fost mai absolută și mai absolutizată. Poetilor (dar și oamenilor în general) li s-a încredințat instrumentul care poate crea lumi, investitura demiurgică fundamentală. Se vorbește adesea, dar strict emfatic, despre scriitori care (și-)au creat un „univers”. Dar chiar li s-a dat literal puterea de a face așa ceva. Scriitorii cu har lucrează, toți, în departamentul creativ al Domnului. În același timp, Biblia enunță consubstanțialitatea spiritului creativ și a celui critic: după prima lucrare, Dumnezeu a evaluat-o critic: „Și a văzut Dumnezeu lumina că e frumoasă” (*Facerea*, I, 4). Trebuia să verifice, căci, după cum ne spune Soloviev, *sophia divină*, căreia îi fusese încredințată lucrarea, mai făcea și rebuturi, nu-i ieșeau toate. Dumnezeu a înființat de la bun început și o arhivă de lucrări ratate. Slăbiciunea umană a disjuns cele două vocații – creativă și critică –, instituind o diviziune a muncii. Dar un scriitor cu vocație n-are

un critic mai sever decît pe el însuși. Toate problemele fundamentale ale creativității – și ale receptării! – sînt prezente în paginile celor două Testamente. De la condiția destinală a vocației la șansa lecturii meta-literale și a bunei hermeneutici. Vocația adevărată e un blestem fericit și e mai puternică decît omul pe care a căzut năpasta. Oricît de bîlbîit ar fi Ieremia, vocația îl ridică la demnitatea de orator. Cuvîntul are totdeauna putere profetică, clarviziune, chiar și atunci cînd tratamentul celui care-l rostește e alungarea cu pietre sau închiderea în temniță. Chiar și cînd e paseistă și trăiește din ideologia escapismului ori din fenomenologia nostalgiei, poezia își păstrează valoarea profetică. Estetica Bibliei e maximală, desigur, vocația e fără milă.

Cineva mai abilitat decît mine va fi scris, cu siguranță, „estetica lui Isus”. Nu numai pentru că Isus e un scriitor de parabole, dar și pentru a evidenția funcția estetică a multor propoziții ce par referitoare doar la credință și la purtarea ei. Dar afirmații de genul „Nu tot cel ce-Mi zice: Doamne, Doamne! va intra în Împărăția cerurilor” (*Matei*, VII, 21) ori „tu nu ești nici rece, nici fierbinte. O, de-ai fi rece sau fierbinte! Așa, pentru că ești căldicel – nici fierbinte, nici rece –, am să te vărs din gura mea” (*Apocalipsa*, III, 15) sînt și exigențe estetice, nu doar exigențe ale credinței. Am încercat în cîteva eseuri să „deturnez” în folos literar unele pasaje biblice, dar nu sînt omul competent pentru o lucrare mai sistematică.

Culegerea de studii și eseuri care urmează e rezultatul interesului meu de diletant în privința unei posibile „estetici a lui Isus”. Sper că ea va fi utilă și altora. Autorii selectați sînt personalități prea bine cunoscute, dar unde

am crezut că n-ar strica o mică precizare, am dat câteva date (deși, la posibilitățile de informare de azi, mi s-au părut cam de prisos). N-am făcut asta când a fost vorba de cei doi papi sau de o celebritate precum Guardini. Am inserat în cuprins și *Epistola despre literatură* trimisă de curînd de Papa Francisc, convins să pledoaria sa pentru renașterea lecturii e un fapt mai mult decît remarcabil (între timp, au mai apărut traduceri ale acestei epistole – bunăoară, pe site-ul Episcopiei Bisericii romano-catolice din Iași – traducerea părintelui Mihai Pătrașcu, chiar mai bună decît a mea, dar m-am gîndit că un asemenea eveniment epistolar merită cît mai multe variante, așa c-am păstrat traducerea făcută de mine, deși cred că părintele Pătrașcu mi-ar fi îngăduit s-o preiau pe a sa). Alături de teologi care abordează din diverse unghiuri raporturile dintre artă și credință am adăugat câteva mărturii mai laice, lăsînd firul selecției să alunece spre probleme legate de învățămînt și de clasicitatea ca valoare eternă. Sper că această alunecare nu va fi notată doar ca incoerență. (Citatele biblice sînt preluate din „ediția jubiliară a Sfîntului Sinod” apărută în 2001).

Al. Cistelecan

CRIZA CULTURILOR

I. Reflecții asupra culturilor care se confruntă azi

Trăim un moment de mari pericole, dar și de mari oportunități pentru om și pentru lume, un moment de mare responsabilitate pentru noi toți. În timpul veacului care s-a scurs posibilitățile omului și dominarea sa asupra materiei au sporit într-o măsură de-a dreptul incredibilă. Dar puterea sa de a dispune de lume a făcut ca și puterea sa de distrugere să atingă dimensiuni care adesea ne îngrozesc. Când ne gândim la această putere de distrugere ne vine imediat în minte amenințarea terorismului, acest nou război fără granițe și fără linii de front. Teama că teroriștii ar putea cît de curînd să pună mîna pe arme nucleare și biologice nu e nefondată și ea a făcut ca, în interiorul statelor de drept, să se recurgă la sisteme de siguranță asemănătoare celor care existau mai înainte doar în dictaturi; persistă, însă, senzația că toate aceste precauții se pot dovedi, în realitate, insuficiente, nefiind posibil și nici de dorit, de altminteri un control global. Mai puțin vizibile, dar nu mai puțin neliniștitoare, sînt posibilitățile de auto-manipulare pe

care omul le-a dobândit. El a cercetat cu de-amănuntul ascunzișurile ființei, a descifrat componentele ființei umane, iar acum a ajuns în stare, ca să zicem așa, să „construiască” omul de la sine, un om care, în acest chip, nu mai vine pe lume ca dar al Creatorului, ci doar ca produs al acțiunii noastre, produs care, în plus, poate fi selecționat după exigențe fixate de noi înșine. Astfel, asupra acestui om nu se mai răsfrânge strălucirea ființei sale ca imagine a lui Dumnezeu – ceea ce îi conferă demnitate și inviolabilitate –, ci numai puterea capacităților omenești. El nu mai e nimic altceva decât imagine a omului – dar a cărui om? Se adaugă la asta marile probleme planetare: inegalitatea în repartitia bunurilor terestre, sărăcia crescîndă, exploatarea pămîntului și a resurselor sale, foamea, bolile care amenință întreg globul, ciocnirea dintre culturi. Toate acestea ne arată că sporirii posibilităților noastre nu-i corespunde o dezvoltare corespunzătoare a energiei noastre morale. Puterea morală nu a crescut odată cu dezvoltarea științei, ba din contră, mai degrabă s-a diminuat, deoarece mentalitatea tehnică închide morala într-un mediu strict subiectiv, pe cînd noi avem nevoie, tocmai dimpotrivă, de o morală publică, de o morală care să știe să răspundă la amenințările care apasă asupra existenței noastre a tuturor. Adevăratul, cel mai grav pericol al acestui moment constă tocmai în acest dezechilibru între posibilitățile tehnice și energia morală. Siguranța, de care avem nevoie ca premisă a libertății și a demnității noastre, nu poate veni, în ultimă analiză, de la sistemele tehnice de control; ea poate izvorî numai din puterea morală a omului: acolo unde aceasta lipsește sau e insuficientă,

puterea pe care omul o are se transformă, tot mai mult, în putere de distrugere.

E adevărat că există azi un nou moralism, ale cărui cuvinte cheie sînt justiție, pace, conservarea naturii, cu toatele cuvinte care amintesc de valorile morale esențiale, de valorile de care avem cu adevărat nevoie. Dar acest moralism rămîne ambiguu și alunecă astfel, aproape inevitabil, în sfera politico-partinică. El e, înainte de orice, o pretenție adresată altora – și prea puțin o datorie personală asumată în viața noastră de zi cu zi. De fapt, ce înseamnă justiție? Cine o definește? De ce avem nevoie pentru pace? În ultimele decenii am văzut, de mai multe ori decît era nevoie, pe chiar străzile și în chiar piețele noastre, cum pacifismul poate devia într-un anarhism destructiv și în terorism. Moralismul politic al anilor șaptezeci, ale cărui rădăcini sînt, de fapt, moarte, a fost un moralism care a reușit să-i fascineze și pe tinerii cei mai plini de idealuri. Dar era un moralism cu adresă greșită, întrucît era privat de raționalitatea senină și pentru că, în ultimă analiză, punea utopia politică deasupra demnității omului ca individ, dovedind că putea ajunge, în numele marilor obiective, chiar la disprețul față de om. Moralismul politic, după cum am văzut și după cum trăim și acum, nu numai că nu deschide calea spre o renaștere, dar o blochează. Același lucru e valabil, pe cale de consecință, și pentru un creștinism sau pentru o teologie care reduc miezul mesajului lui Isus, „Împărăția lui Dumnezeu”, la „valorile Împărăției”, identificînd aceste valori cu marile cuvinte ce țin de ordinul moralismului politic și proclamîndu-le, totodată, drept sinteză a religiilor. Uitînd

însă, în acest chip, de Dumnezeu, cu toate că tocmai El e subiectul și cauza Împărăției lui Dumnezeu. În locul Lui sînt puse vorbe mari (și valori) care se pretează, însă, la orice fel de abuz.

Această scurtă privire asupra situației lumii ne duce la reflecția asupra situației actuale a creștinismului, iar de aici la aceea asupra bazelor Europei; acea Europă care, am putea spune, a fost, pe vremuri, Continentul creștin, dar care a fost, totodată, și punctul de plecare al acelei noi raționalități științifice care ne-a dăruit mari posibilități, dar și nu mai puțin mari amenințări. Creștinismul nu e, firește, un partid al Europei și, prin urmare, nici nu poate fi clasificat ca o religie europeană, ca religia mediului cultural european. Dar tocmai în Europa și-a căpătat el amprenta sa culturală și intelectuală istoricește cea mai eficientă și tocmai de aceea rămîne împletit în mod aparte cu Europa. Pe de altă parte e adevărat și că această Europă, încă din timpul Renașterii, și într-o formă deplină în perioada Iluminismului, a dezvoltat și acea raționalitate științifică ce a dus, începînd cu epoca marilor descoperiri, la unitatea geografică a lumii, la întîlnirea continentelor și a culturilor, dar care acum, în mod mult mai profund, datorită culturii tehnice făcute posibilă de știință, își pune cu adevărat amprenta pe întreaga lume, ba mai mult, într-un anumit sens o uniformizează. Iar pe urma acestei forme de raționalitate, Europa a dezvoltat o cultură care, într-un mod necunoscut mai înainte omenirii, Îl exclude pe Dumnezeu din conștiința publică, fie că acesta e negat cu totul, fie că existența Lui e judecată indemonstrabilă, incertă, și, prin urmare, întrucît aparține mediului opțiunilor

subiective, e considerată drept ceva irelevant – în cel mai bun caz – pentru viața publică. Această raționalitate pur funcțională, ca să zicem așa, presupune o răsturnare a conștiinței morale absolut nouă pentru culturile care au existat pînă acum, deoarece susține că rațional e numai ceea ce se poate demonstra prin experimente. Iar cum morala aparține de o sferă total diferită, ea, în calitate de categorie în sine, dispare și trebuie regăsită în alt mod, în măsura în care trebuie să admitem, totuși, că de morală, într-un fel sau altul, avem încă nevoie. Într-o lume bazată pe calcul, calculul consecințelor e cel care determină ce anume trebuie considerat moral și ce anume nu. Iar în acest fel categoria binelui, așa cum a fost ea evidențiată limpede de Kant, dispare. Nimic, în sine, nu e bun sau rău, totul depinde de urmările pe care o acțiune le lasă să se întrevadă. Dacă creștinismul, pe de o parte, și-a găsit forma lui cea mai eficientă în Europa, trebuie, pe de altă parte, spus și că tot în Europa s-a dezvoltat acea cultură care constituie contrazicerea absolută, cea mai radicală, nu doar a creștinismului, ci și a tradițiilor religioase și morale ale umanității. Am putea deduce de aici că Europa experimentează o adevărată „probă a tradiției”; și tot de aici putem deduce și radicalismul tensiunilor cărora continentul nostru trebuie să le facă față. Dar tot de aici emerge, în mod acut, responsabilitatea pe care noi, europenii, trebuie să ne-o asumăm în acest moment istoric: în dezbaterea în jurul definiției Europei, în jurul noii sale forme politice, nu e în cauză doar o oarecare bătălie nostalgică pentru „reîntoarcerea” în istorie, ci mai degrabă o mare răspundere pentru omenirea de azi.